

Κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1954 συνεχίσθη ἡ ἀνασκαφὴ τῆς Δωδώνης τὸ μὲν μεταξὺ τοῦ μεγάλου τετραγώνου κτηρίου καὶ τοῦ θεάτρου, τὸ δὲ ἐντὸς τοῦ μεγάλου τετραγώνου κτηρίου καὶ τῶν ἑκατέρωθεν αὐτοῦ ναΐσκων. Ἐκεῖ ἐν τῇ πρώτῃ θέσει πέραν τοῦ Δ. ναΐσκου καὶ τῶν βάθρων ἐξηρουνήθησαν τὰ στρώματα καὶ ἐβεβαιώθη τὸ ὕψος τοῦ ἱστορικοῦ στρώματος καὶ τοῦ ἀμέσως κάτω αὐτοῦ προϊστορικοῦ. Ἐντὸς τοῦ ἱστορικοῦ εὐρίσκονται μετὰ τῶν διαφορῶν χαλκῶν ἀναθημάτων καὶ ἄλλων ἀντικειμένων καὶ προϊστορικὰ τεμάχια ἀγγείων, τὰ ὅποια φαίνεται ὅτι κατεσκευάζοντο καὶ ἦσαν ἐν χρήσει μέχρι τοῦ 4^{ου} αἰῶνος π. Χ., ὅτε ἐμφανίζονται μελαμβαφῆ τεμάχια ἀγγείων καὶ δὲν ὑπάρχουν πλέον προϊστορικά. Σπανιώτατα ἀπαντῶσι μελανόμορφα ἀττικά εἰς μικρὰ τεμάχια.

Κάτω τῶν προχείρων ἐκεῖ ρωμαϊκῶν τοίχων, τοὺς ὁποίους ἀνεύρομεν πέρυσι, καὶ πρὸς Ν. αὐτῶν εὐρέθη στρῶμα περιέχον πολλὰ συντρίμματα πηλίνων εἰδωλίων ποικίλων τύπων καὶ μία κεφαλὴ εἰδωλίου ἐκ μαρμάρου ἑλληνιστικῶν χρόνων ἢ καὶ ρωμαϊκῶν. Ἐκεῖ παρουσιάσθη κατὰ τὸ τέλος τῆς ἀνασκαφῆς καὶ τμῆμα τοίχου ἰσοδομικοῦ ἀγνώστου ἐκτάσεως καὶ προορισμοῦ, τὸ ὅποιον θὰ ἐρευνήσωμεν κατὰ τὴν προσεχῆ συνέχισιν τῆς ἀνασκαφῆς. Ἐκ τῶν χωμάτων τῆς περιοχῆς περισυλλέξαμεν διάφορα μικρὰ εὐρήματα χαλκᾶ, ὡς ἐλάσματα ἐκ φιαλῶν, χαλκῶν πορπῶν, λαβάς, πῆλινα ἀνθήμια, μολυβδίνιας χρηστηρίους ἐπιγραφάς, νομίσματα κλπ.

Εἰς δὲ τὰ πρότερον ἀποκαλυφθέντα ἀνατολικώτερον κτήρια ἐγένετο λεπτομερὴς ἔρευνα πρὸς διευκρίνησιν τῶν διαφορῶν ἄλληπαλλήλων κτισμάτων καὶ δὴ τοῦ μεγάλου τετραγώνου κτηρίου, τοῦ ὁποίου πέρυσι διελευκάναμεν ἱκανά, καὶ τῶν δύο ναΐσκων ἑκατέρωθεν αὐτοῦ.

Ἐν τῷ τετραγώνῳ κτηρίῳ (εἰκ. 1) ἀνεγνωρίσθησαν, ὑπὸ τὰ θεμέλια τοῦ ἐπιμήκους ἐκ βορρᾶ εἰσχωροῦντος, τὰ θεμέλια ἀρχαιοτέρου ναΐσκου, πιθανῶς τοῦ πρώτου ἐνταῦθα ἰδρυθέντος, διαστάσεων περίπου 6 × 4.50 μ. Ἐβεβαιώθη πρὸς τούτοις ὅτι ὁ εἰσδύων ρωμαϊκὸς ναὸς ἔκοψε τὸν μέγαν περίβολον τοῦ τετραγώνου κτηρίου. Κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ κτηρίου καὶ παρὰ τὴν ΝΑ. ἐσωτερικὴν γωνίαν αὐτοῦ παρατηρήθη σωρὸς λίθων μετὰ χωμάτων ἐντὸς λάκκου σχηματισθέντος ἐκ παλαιᾶς σκαφῆς, ἣτις μάλιστα ἀφήρησε τὰ σκληρὰ βασικά στρώματα τοῦ περιβόλου κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο, ἔνεκα τοῦ ὁποίου ὁ περίβολος ὑπεχώρησε πρὸς τὰ ἐντὸς καὶ κάτω σχηματίζων ἐλαφρὰν κοιλότητα. Ἐὰν ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ὅτι περὶ τὸν ναΐσκον ἐκτίσθη καὶ ἔξωτερικὸς περίβολος, εἰς ὃν εἰσῆρχετο τις διὰ τοῦ πρὸς Ν. ἀνε-

γεφθέντος προστέγου, τὸ ὄλον παρουσιάζει σχῆμα παρεμφερές πρὸς τὸν ναὸν τοῦ Διὸς Σωτήρος ἐν Μεγαλοπόλει.

Ἐπὶ τοῦ τοιχοβάτου κατὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν ἐτοποθετήθησαν εἰς τὴν ἀρχικὴν των θέσιν δύο ὀρθοστάται καταπεσόντες παλαιόθεν ἔξωθι αὐτοῦ καὶ συνεπληρώθη ἡ ἐντύπωσις τῆς ὥραίας τοιχοδομίας τοῦ μεγαλοπρεποῦς τοῦτου κτηρίου. Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι πολλάκις καταστραφέν τὸ μνημεῖον ἀνφοδομεῖτο πάντοτε ἐκ νέου, ὅπερ μαρτυρεῖ τὴν σημασίαν αὐτοῦ. Κατέχει ἄλλως καὶ κεντρικὴν θέσιν ἐν τῷ ἱερῷ, ὥστε θὰ ἰδύνατό τις μετὰ πιθανότητος νὰ συναγάγῃ ὅτι θὰ ἀπετέλει σημαντικὸν κτίσμα, ἐν τῷ ὁποίῳ

Εἰκ. 1. Ἀποψὶς ἀπὸ βορρᾶ τοῦ κεντρικοῦ τετραγώνου κτηρίου μετὰ τῶν δύο ἐκατέρωθεν ναΐσκων.

θὰ ἐτελοῦντο τελεταὶ καὶ ἄλλαι ἱεραὶ πράξεις, ἀνετίθεντο ψηφίσματα, ὡς τὸ πέρυσιν εὑρεθὲν τοῦ βασιλέως Νεοπτολέμου, τὸ ὁποῖον πραγματεύομαι ἐν ΑΕ 1956 σ. 1-13, εἰκ. 1. Διὰ τοῦτο ὑποθέτω ὅτι ἐν αὐτῷ πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν τὴν «ἱερὰν οἰκίαν».

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ταύτην εὑρέθησαν διάφορα ἀρχαῖα, ὡς μολύβδινα ἐνεπίγραφα ἐλάσματα, τεμάχια πηλίνων εἰδωλίων, τμήματα δεξιᾶς χειρὸς (ἀναθήματα), μικρὰ χαλκᾶ ἀντικείμενα κλπ.

Ὁ πρὸς Α. αὐτοῦ πρὸ πολλοῦ ἀποκαλυφθεὶς μικρὸς ναΐσκος (εἰκ. 1 ἀριστερά) ἐξηρηνήθη ἐπιμελῶς. Ἀπεκαλύφθη τελείως ἢ καλῶς σωζομένη ΝΑ. γωνία τοῦ προδόμου, ἐφ' ἧς σώζεται ὁ στυλοβάτης μὲ ἴχνη ἐδράσεως κίονος, καὶ ἀνεστηλώθη ἐκεῖ τεμάχιον κίονος δωρικοῦ ἐκ κροκαλοπαγοῦς λί-

θου τῆς αὐτῆς διαμέτρου εὐρεθεῖς ἐκεῖ πλησίον. Ἐντὸς τοῦ σηκοῦ τοῦ ναῖσκου, εἰς τὸ βάθος αὐτοῦ, ἐκαθαρίσθησαν καὶ τὰ εὐρεθέντα ἄλλοτε λείψανα μεγάλων πλακῶν εὐρισκομένων εἰς συμμετρικὴν ἀπόστασιν ἀπὸ τῶν τοίχων παρὰ τὴν Β. πλευρὰν καὶ ἀποτελουσῶν πιθανῶς τὴν βᾶσιν βωμοῦ ἢ ἀγαλμάτων.

Καὶ ὁ πρὸς Δ. τοῦ τετραγώνου ἱεροῦ κτηρίου ναῖσκος (εἰκ. 1 δεξιὰ) ἀνεσκάφη λεπτομερῶς. Ἐντὸς αὐτοῦ κατὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν παρατηρήθη με-

Εἰκ. 2 καὶ 3. Χαλκοῦν ἀγαλμάτιον.

γάλη ἀναστάτῳσις τῆς ἐπιχώσεως εἰς ἱκανὸν βάθος καὶ εὐρίσκοντο ἀνάμικτα τέφρα, τεμάχια κεράμων, λύχνων, τεμάχια ἐγγρώμου ἐπιχρίσματος τοίχων, ἅπαντα ρωμαϊκῶν χρόνων. Εἰς τὰ ἄλλα σημεῖα τοῦ ναῖσκου αἱ ἐπιχώσεις ἦσαν ἀνεπαφοὶ καὶ ἐντὸς αὐτῶν εὐρέθησαν διάφορα ἀρχαῖα ἀρχαϊκῶν χρόνων, περὶ ὧν κατωτέρω. Ὁ ναῖσκος οὗτος ἦτο ἐπίσης πρόστυλος, κτισθεὶς βραδύτερον ἐπὶ τῆς παλαιᾶς ἐπιχώσεως, ἀνευρέθη δὲ ἐπὶ τόπου τὸ κατώτατον τεμάχιον τῆς Ἀν. παραστάδος ἐκ πώρου ληγούσης εἰς ἡμικίονα.

Ἐκ τῶν εὐρεθέντων ἀρχαίων ἀναφέρω τὰ κυριώτερα :

Πρὸς Β. τοῦ ἐτέρου ναΐσκου (Θ) πλᾶξ ἀσβεστολίθου, ἀποκεκρουμένη ἄνω καὶ δεξιᾷ (0.56 × 0.31 μ.), περιέχουσα ψήφισμα τοῦ κοινοῦ τῶν Μολοσσῶν ἀπονέμον πολιτείαν καὶ ἄλλας συνήθεις τιμὰς εἰς τινας, τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα δὲν σώζονται, ὡς ἐπίσης ἐλλείπουσι τὰ ὀνόματα τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ προστάτου, ὅστις ἦτο ἐκ τοῦ φύλου τῶν Κελαίθων. Ἀναγράφονται ὅμως τὸ ὄνομα τοῦ γραμματέως καὶ ἐν μέρει τῶν δέκα πέντε *συναρχόντων* μετὰ τοῦ φύλου αὐτῶν, τῶν τελευταίων πρώτην φορὰν ἐμφανιζομένων ἐν τῇ πολιτείᾳ τῶν ἠπειρωτικῶν φύλων, ὡς τῶν δαμιοργῶν ἐν ἄλλῃ ἐπιγραφῇ δημοσιευομένη ἐν τῇ ΑΕ, 1956. Ἡ νέα αὕτη ἐπιγραφή πρέπει νὰ ἀνάγεται εἰς τοὺς πρὸ τοῦ 330 π. Χ. χρόνους.

Εἰκ. 4. Βάθρον ἀσβεστολίθου.

Ἐκ τοῦ προδόμου τοῦ ναΐσκου τούτου προέρχεται, εὐρεθὲν μεταξὺ τῶν πλακῶν αὐτοῦ, μικρὸν χαλκοῦν ἀγαλμάτιον (0.072 μ.) καθιμένου ἀνδρὸς με δξὺ γένειον καὶ ἄνευ μύστακος περιβεβλημένου ἱμάτιον με πλατείας παραλλήλους πτυχὰς καλύπτον δλόκληρον τὸ σῶμα. Τὸ ἀγαλμάτιον (εἰκ. 2, 3) εἶναι κοῖλον ὀπίσω καὶ ἐκεῖ προσεκολλᾶτο εἰς τὸν ἐλλείποντα θρόνον, ἐφ' οὗ ἐκάθητο ὁ θεός, ἴσως ὁ Ζεὺς. Σώζει ὠραίαν στιλπνὴν πρασίνην πάτιναν καὶ ἀνήκει εἰς τὰ μέσα τοῦ βου αἰ. π. Χ., λακωνικοῦ πιθανώτατα ἐργαστηρίου. Ἐξω τοῦ ναΐσκου εὐρέθη καὶ τμήμα πηλίνης σίμης εἰς δύο τεμάχια φερούσης γραπτὴν διακόσμησιν ἀνθεμίων.

Ἐν τῷ μέσῳ τοῦ προδόμου εὐρέθη ἀνεστραμμένος κυβικὸς λίθος ἐκ βάθρου, ἔχων ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας ἐξέχοντα ἴχνη κύκλου, ἐφ' ὧν ἔβαινε κίων (διάμ. 0.79, ὕψ. λίθου 0.66, ὕψ. βάθρου 0.22) (εἰκ. 4).

Ἐκ τοῦ ἐτέρου πρὸς Δ. τοῦ ἱεροῦ κτηρίου ναΐσκου προέρχεται χαλκῆ

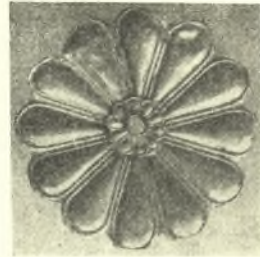

Εἰκ. 5. Στρεπτὴ χαλκῆ λαβὴ οἰνοχόης.

λαβή οἰνοχόης κοσμουμένη ἄνω ὑπὸ γυναικείας προτομῆς, λήγουσα κάτω εἰς ἀνθέμιον κρεμάμενον ἐξ ἐλίκων, ὧν τὰ ἅκρα σχηματίζουν κεφαλαὶ ὄφρων, τοῦ τέλους τοῦ θου αἰ. π. Χ. (εἰκ. 5, 6). Αὐτόθι ἐπίσης εὑρέθη καὶ χρυσοῦς δωδεκάφυλλος ῥόδαξ (διαμ. 0.12 μ.), ἔχων

Εἰκ. 6. Ἄλλη ὄψις τῆς λαβῆς εἰκ. 5

Εἰκ. 7. Χρυσοῦς ῥόδαξ.

ἐν τῷ κέντρῳ μικρότερον ὁμόκεντρον ἐκ λεπτοῦ ἐλάσματος (εἰκ. 7) Πρὸς τούτοις εἰς τὸ στρώμα τοῦτο καὶ ὀλίγον ὑπ' αὐτὸ περισυνελέγησαν πέντε σφαιρικαὶ ψηφίδες ὁρείας χρυστάλλου διάτρητοι, τῶν ὁποίων μία ἔχει

Εἰκ. 8. Ἑγγλυπτος παράστασις ἐπὶ ψηφίδος ὁρείας χρυστάλλου.

Εἰκ. 9. Χαλκοῦν περιτμητὸν ἔλασμα μὲ Πήγασον.

τιμῆμα τῆς ἐπιφανείας ἐπίπεδον καὶ ἐπ' αὐτῆς ἔγγλυπτον παράστασιν χιμαίρας σχηματικῶς παριστανομένης καὶ σχεδὸν γεωμετρικῆς, ἀνηκούσης πιθανῶς εἰς τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ 7ου π. Χ. αἰῶνος (εἰκ. 8). Παρὰ τὰς ψη-

φίδας εὐρέθησαν τεμάχια λεπτῶν στρεπτῶν ταινιῶν, ἐφ' ὧν συνεκρατοῦντο πιθανῶς αὗται.

Πρὸς τούτοις ἀναφέρω χαλκοῦν περίτμητον ἔλασμα εἰκονίζον περωτὸν ἵππου μετὰ χαλινοῦ (Πήγασον), τοῦ ὁποίου αἱ ἐσωτερικαὶ λεπτομέρειαι (οἱ ὀφθαλμοί, ὁ χαλινός, αἱ πτέρυγες, ἡ οὐρά) δηλοῦνται δι' ἐγχαράξεως

Εἰκ. 10. Ἐλασμα χαλκοῦν μετ' ἐκτύπου ἀνθεμίου.

(ὑψ. 0.065, μῆκ. 0.07 μ.), τὸ δὲ σύνολον βαίνει ἐπὶ ὀριζοντίας ταινίας ἐχούσης τρεῖς ὀπὰς πρὸς καθήλωσιν αὐτοῦ ἐπὶ ξυλίνου τινὸς σκεύους. Ἀρχαϊκῆς τέχνης τοῦ θου π. Χ. αἰ. (εἰκ. 9). Καὶ τέλος χαλκοῦν περίτμητον ἔλασμα, ἐφ' οὗ ὑπάρχει ἐκτυπον ἀνθέμιον ἐπὶ ἐλίκων (εἰκ. 10). Τοῦτο ἐκόσμηε στήλην τινὰ μικράν (ὑψ. 0.072 μ.).

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ